

vol. 10, 2023, 47–65

I. Ями и ямни комплекси: проблеми на интерпретацията

I. Pits and pit complexes: problems of the interpretation

Ями от ранната желязна епоха от обект Черна гора 1, Чирпанско

Анета Петрова ^a

^a Национален военноисторически музей, София 1505, ул. Черковна 92; anpetrova400@gmail.com

Early Iron Age pits from Cherna Gora site no. 1, Chirpan region

Aneta Petrova ^a

^a National Museum of Military History, 92 Cherkovna str., 1505 Sofia, Bulgaria; anpetrova400@gmail.com

ABSTRACT

The paper presents archaeological research of the Early Iron Age structures from Cherna Gora 1 site, Chirpan area, Thracian valley, Bulgaria. 28 pits are situated in the southern (one pit) and northern part of the site (seven groups of several intercutting pits). The paper discusses the spatial disposition of the features within the site, in relation to each other and in relation to the Bronze Age ditch. The form and the contents of the pits are examined to find possible intentional deposition of the artefacts. The pottery is also analyzed in terms of potential chronological or cultural differences. Finally, the paper discusses the possibilities for a functional interpretation of the pits.

KEYWORDS

pits, pottery, Early Iron Age, Thracian valley

Обект Черна гора 1 се намира югозападно от с. Черна гора, община Братя Даскалови. Разположен е на нисък хълм на левия бряг на Омуровска река. Във връзка с изграждането на АМ „Тракия“ на това място са проучени ров от ранната бронзова епоха, както и по-късни вкопани съоръжения – ями от ранната и късната желязна епоха (Лещаков и др. 2002, 28–29, табл. 13; Lestakov 2002, 32, fig. 9). Благодарение на предоставената ми от ръководителя на разкопките проф. Красимир Лещаков възможност, в настоящата статия ще бъдат разгледани съоръженията от ранната желязна епоха, които на базата на открития в тях керамичен материал могат да се отнесат към първата фаза на епохата.

Пространствено разположение

Ямите от ранната желязна епоха са разположени в северната и в южната част на обекта, съответно на рова. Докато на юг има само една яма (6), на север са регистрирани 27 отделни съоръжения (план 1). Съществува разлика и по отношение на това как са разположени ямите спрямо съществуващия вече на това място ров. Яма 6 се намира от вътрешната страна на вътрешния ров, а тези, които са на север, са от външната страна на външния ров. Прави впечатление, че и в двата случая се наблюдава близост с рова, която на север е довела до това, че някои от ямите попадат

отчасти в него.

За разлика от яма 6, която е единична, ямите в северната част на обекта са разположени на групи от по няколко (между две и десет) вкопани едно в друго съоръжения (план 2). Изключение от това правило са само ями 17 и 30, които обаче са в непосредствена близост една до друга, отделени са ясно от съседните групи А и Е, образувайки по този начин отделна група (D).

Анализът на пространственото разпределение на ямите от северната част на обекта показва някои интересни особености. На първо място трябва да се отбележи, че те са разположени в две успоредни редици, едната от които е в непосредствена близост до рова и частично го засяга. Единствено група F се намира извън тези редици и или е част от северната редица, или е изключение от схемата. Прави впечатление почти еднаквото разстояние между отделните групи (с изключение на група F, която пък е на еднакво разстояние от съседните). Очевидно групите са много ясно отделени, което важи и за тези, които се намират близо една до друга.

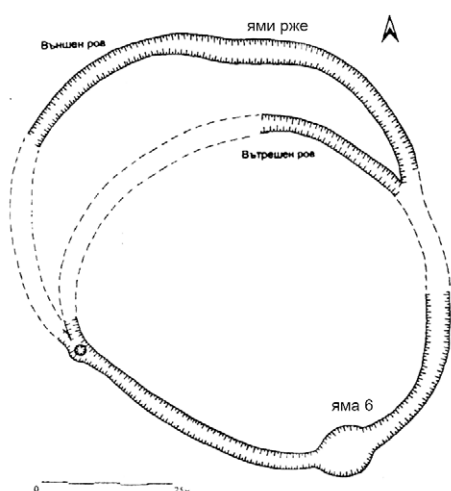
Ясна разлика има по отношение на броя и разположението на ямите в отделните редици. В ред 2 ямите са по две в група и са разположени една спрямо друга по оста север-юг (групи Е и G) или с леко отклонение на североизток-югозапад (група D). Групите от ред 1 се характеризират с повече на брой ями (поне три в група В, шест в група А и десет в група С). Тук се наблюдава известно разнообразие и в начина, по който са ориентирани отделните съоръжения. В групи А и В те са разположени верижно, в „кръг“, като всяка пресича предходната. При група С има една голяма първична яма (13), а по-късните са вкопани в две редици, разположени непосредствено една до друга, но без да се пресичат. Част от ямите в тези редици са свързани верижно, докато други (18 и 42) са отделени, макар и изкопани точно до съседните. Ямите от южната редица частично пресичат и рова. При тези, които са верижно разположени може да се отбележи и последователността на вкопаване, която при северната редица е от югоизток на северозапад, докато при южната е обратната. За разлика от останалите групи, тук са регистрирани ями, които са изцяло вкопани в първичната (34 и 35). В група F ямите са три, което я доближава по-скоро до ред 1 и са разположени така, че всяка се пресича с другите две.

Форма и съдържание

Между яма 6 и ямите в северната част на обекта има ясна разлика и по отношение на формата и запълнителя. Яма 6 има изключително правилна форма (обр. 1.1–2). Тя е кръгла в план, с отвесни стени и полусферично дъно. Начинът, по който е запълнена, е много ясно разграничим. Може да се предположи, че изкопаването и запълването ѝ са еднократен акт, тъй като стените са с изключително правилна форма и липсват прослойки от свлечена пръст. Нещо повече, двата най-долни пласта изглеждат като купчини пръст, които са направени непосредствено една след друга и са засипани с третия преди да успеят да се разпръснат. Запечатката в горната част на ямата говори за окончателно приключване на използването на ямата. Интересно е разпределението на откритите материали. Фрагментите от керамични съдове, чието количество не е голямо, са открити в най-долния пласт. По-голямата част от тях са от паници/купи с излъскана повърхност. Върху този пласт и близо до стените на ямата са намерени три различни типа предмети (прешлен за вретено, фрагмент от хромел и фрагментирани мазилки), чието разположение е съобразено с посоките на света (обр. 1.2).

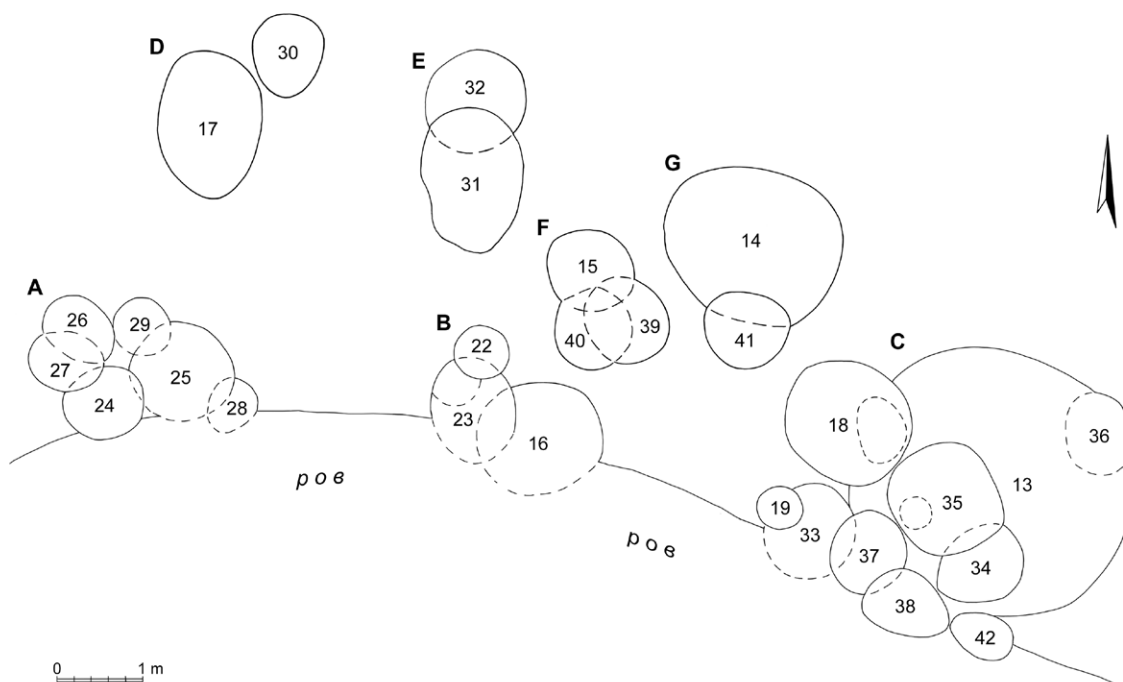
Ямите, които се намират в северната част на обекта (план 2), са разнообразни като форма. Повечето от тях са кръгли, но има и овални (23, 26, 27), яйцевидни (17, 30, 38, 42) или близки до квадрат (35). По-скоро липсва единство по отношение формата на ямите в рамките на една група, макар да има и изключения (D – яйцевидни, F – овални). В горната си част ямите от северния сектор са трудно разграничими и по тази причина не може да се определи формата им във верти-

Ями от ранната желязна епоха от обект Черна гора 1, Чирпанско

План 1. Общ план на роуа и разположение на ямите от ранната желязна епоха
Plan 1. General layout of the ditch and position of the Early Iron Age pits

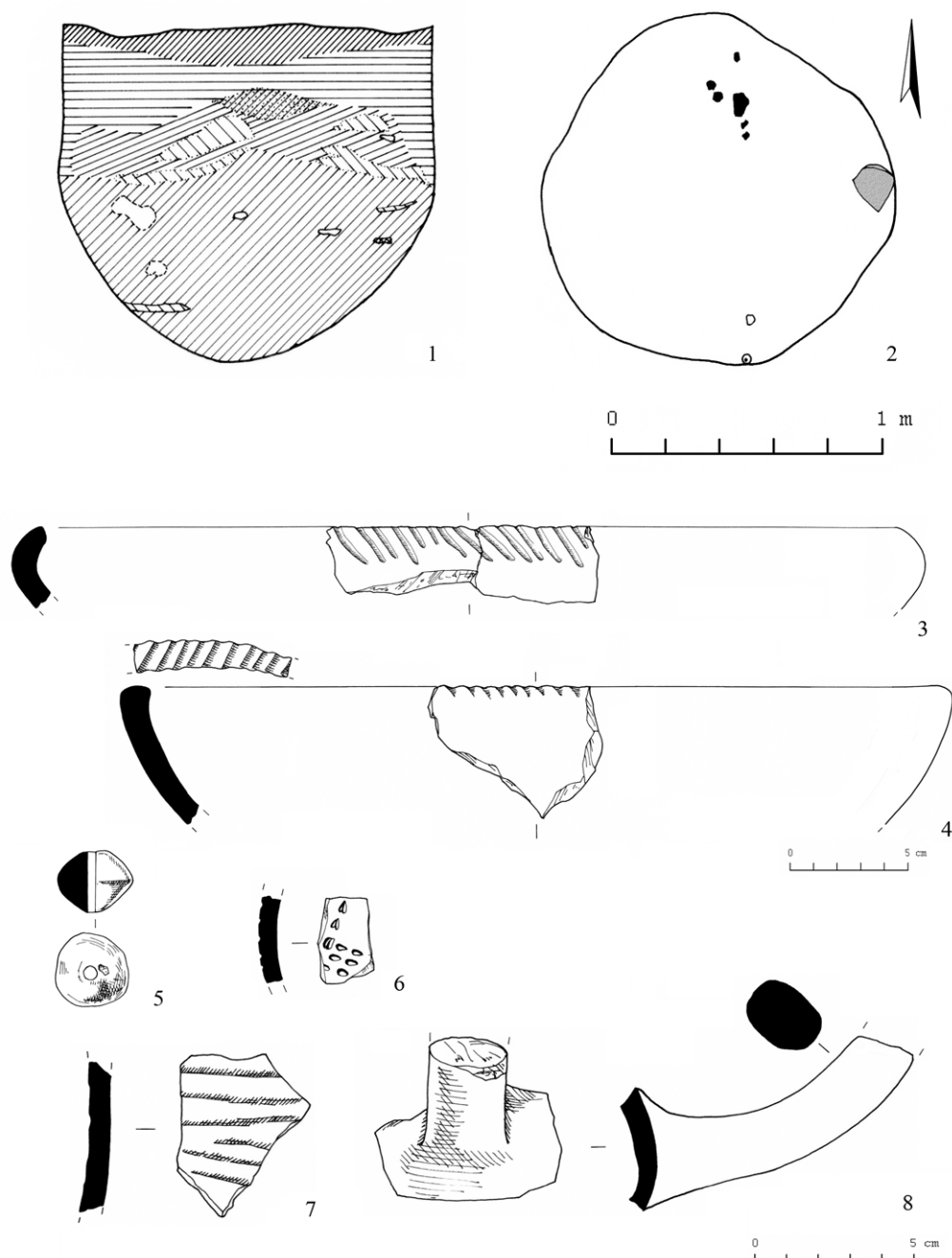
Черна гора 1
сектор 6
ями - Север
Сондажи 5, 6, 7

План 2. Ями в северната част на обекта (автор А. Петрова)
Plan 2. The pits in the northern part of the site (author A. Petrova)

кална посока. Известен ориентир дават дъната им, които са два типа – равни плоски и по-рядко заоблени, полусферични (обр. 2).

Запълнителят им е еднообразен. В горната им част той е от тъмнокафява пръст, в която има различни по големина мазилки и фрагменти от керамични съдове. По правило към дъното пръстта става по-светла, а количеството на археологическите материали значително намалява (обр. 2.2–8). Само в единични случаи може да се забележи разлика в цвета и структурата на пръстта още в горната част на ямите, подобно на яма 35, където има силно овъглен пласт. Повечето от ямите от северната част на обекта вероятно са били оставени за известно време отворени. Следи от посипала се пръст (стерилна или подобна на нея) се откриват по дъната и в запълващата пръст

Обр. 1. Яма 6. Профил, план (ниво на находките) и предмети, открити в ямата (автор А. Петрова)
Fig. 1. Pit 6. Profile, layout (finds level) and artifacts from the pit (author A. Petrova)

(13, 18). Няма данни някоя от ямите в северната част на обекта да е била преднамерено запечатана по какъвто и да е начин.

Пръстта на дъната на част от ямите е по-тъмна, с жълтеникави примеси, подобни на стерилната пръст (13, 14, 19, 24, 25, 26, 27, 35, 37, 41), което подсказва, че тези съоръжения са запълнени скоро след изкопаването им. Възможно е липсата на подобни примеси (33, 38, 42) или тяхното намалено количество (37) в някои случаи да се дължи на близостта им с рова и съответно на факта, че са вкопани в него, а не в стерилната пръст.

Културните останки са сравнително еднородни. В преобладаващата част това са въглени (дребни), малки парченца отухлена глина и фрагменти от керамични съдове. Те присъстват във всички съоръжения, макар в отделни участъци да липсват един или два от тях. Предметите са

концентрирани в горната част на ямите, но понякога и в по-светлия пласт към дъното могат да се открият фрагменти от керамични съдове. В нито един случай, обаче не са разположени на дъното.

По-скоро като изключение може да се разглежда откриването на друг тип археологически материали (обр. 3). В отделни съоръжения са открити животински кости, астрагалоси (13) и кремъци (13, 17). Най-голям е броят на предметите от глина. Сред тях преобладават тези, свързани с производството на текстил – прешлени за вретено (цели или фрагментирани в различна степен) (13, 18, 33, 14), част от тежест за стан (14). В една от ямите (13) са открити и няколко артефакта, които е трудно да бъдат свързани с ежедневието – запазена наполовина глинена питка и грубо оформено топче опечена глина (обр. 3.2–3).

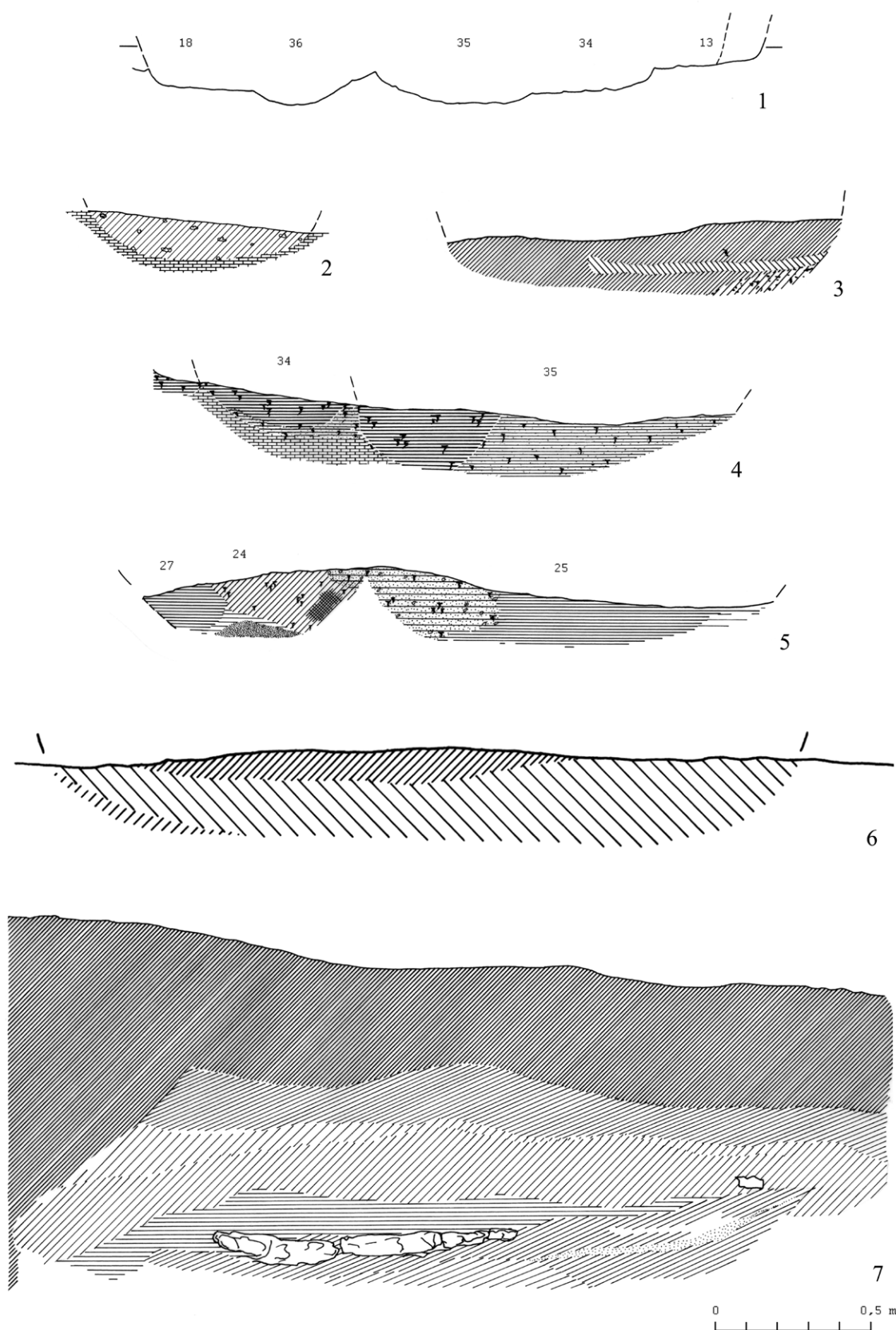
Тези предмети са концентрирани в групи С и G (извън тях е само кремъчната пластина от яма 17). Находките в двете групи са сходни, макар астрагалоси и кремъчни отломъци да има само в група С. Има разлика в количествено отношение (десет предмета в група С и четири в група G), но броят на ямите в група G е много по-малък. Предметите са открити в горната част на ямите. Не може да се забележи някакво по-точно разпределение на тези артефакти във вертикална посока и абсолютно никакво в хоризонтална. Трудно е да се проследи и каквото и да е групиране на предмети.

Фрагментите от керамични съдове са основната част от артефактите и се откриват във всички проучени ями. Количеството им в двете източни групи (С и G) е значително по-голямо от тези в останалите, където много от тях са със силно изтрита повърхност. В източните групи много от фрагментите са в добро състояние и няма данни да са стояли продължително време на открито преди да попаднат в ямите. Не е възможно да се изведе ясна закономерност в депонирането на определени групи и категории съдове в определени групи от ями, а още по-малко в отделни съоръжения. Като изключим група F, където са открити само фрагменти от груба керамика, в останалите има и от двете технологично-функционални групи (фина трапезна и груба кухненска) (Топчева 1980, 27; Георгиева 1983, 108–109; Данкова, Велков, Ников 1991, 309–311; Стоянов 1997, 50). Трябва да се отбележи, че сред керамиката от Черна гора 1 не са открити фрагменти от т. нар. „съдове-хранилища“, изработени по технология, подобна на трапезната керамика, които някои изследователи разграничават като отделна група (Ников 1994, 143; Ников 1995, 115; Саватинов 1995, 149–150). Няма закономерност и по отношение на депонирането на различните категории съдове. Фрагменти от паници/купи, чаши, големи биконични съдове и различни гърнета и други кухненски съдове присъстват навсякъде, освен в група F. В това отношение ямите от северната част на обекта са сходни с яма 6, където са открити фрагменти от посочените по-горе групи и категории съдове, макар да преобладават трапезните.

Интерпретация

Възможно е съоръженията от ранната желязна епоха от Черна гора 1 да са свързани със селище, разположено на север от целия проучен комплекс, където са открити материали от средния неолит до желязната епоха (Лещаков и др. 2002, 20). За съжаление съществуването на това селище остава в голяма степен хипотетично поради липсата на проучвания, а в цитираната по-горе публикация не е уточнено от коя част на желязната епоха е селището. Дори и да е съществувало селище, синхронно с проучените ями, връзката между тях е напълно неясна, още повече, че по време на проучването между двете имаше огромна купчина пръст, депонирана на това място от строителите на магистралата.

Самите ями не дават категорични насоки по отношение на интерпретацията на обекта. Находките, открити в тях, не се отличават с нищо от характерните за едно селище останки, но на практика това са и основната част от материалите, които се откриват в култовите комплекси. Как-

Обр. 2. Напречен разрез на ями в група С (1) и профили на ями 42 (2), 18 (3), 34 и 35 (4), 24–25 (5), 14 (6), 13 (7) (автор А. Петрова)

Fig. 2. Cross section of the pits from Group C (1) and profiles of pits 42 (2), 18 (3), 34 and 35 (4), 24–25 (5), 14 (6), 13 (7) (author A. Petrova)

Ями от ранната желязна епоха от обект Черна гора 1, Чирпанско

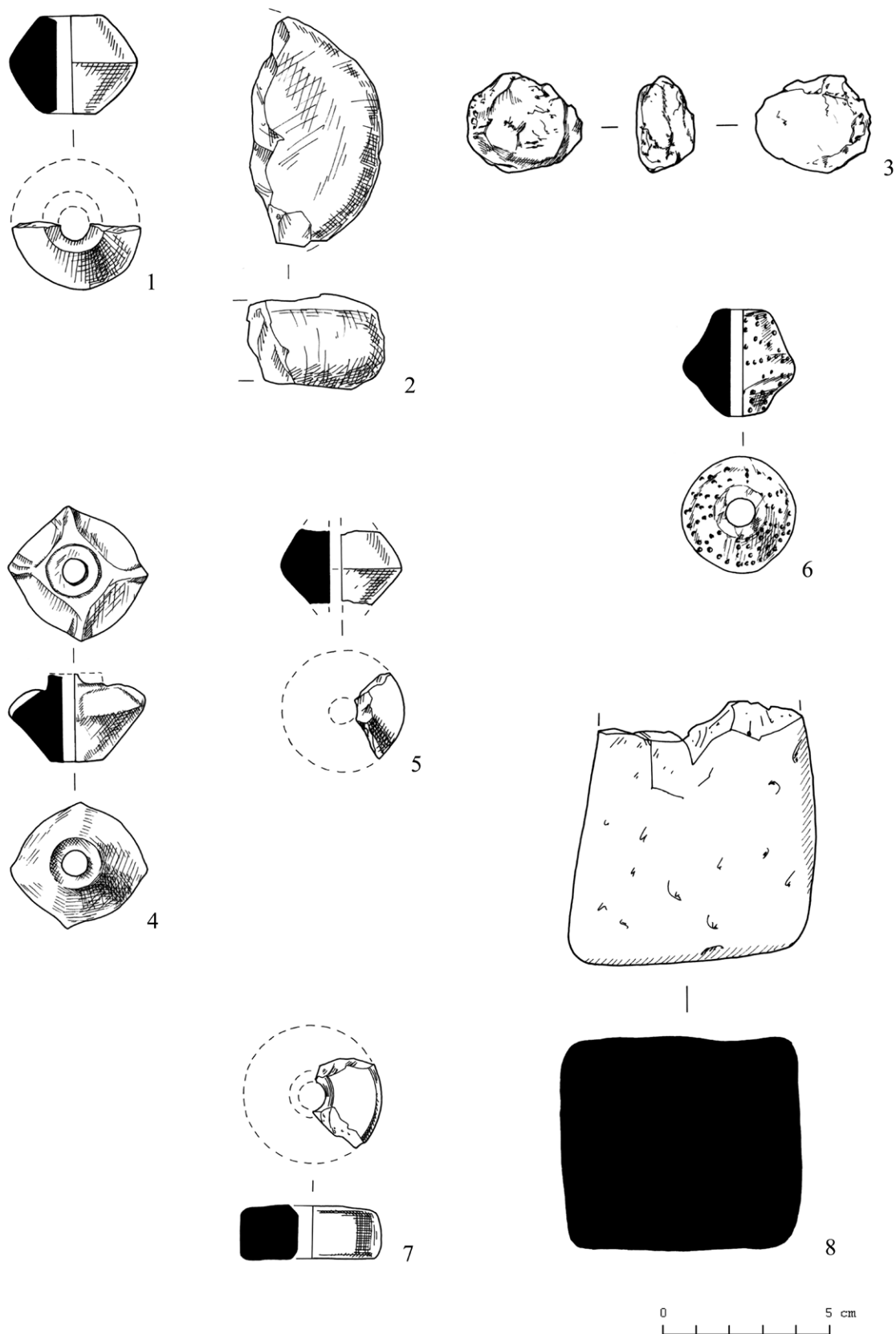
то е известно всеки от откритите предмети може да има освен чисто утилитарната си функция и символично значение, което води до принципна трудност и дори до невъзможност да се различи кое е боклук и кое не (Charman 1990, 347–362). По тази причина особено важен за интерпретацията е начинът на депониране – преднамерен или не¹.

Преднамереност в депонирането се забелязва ясно само при яма 6, която е обособена както топографски, така и от гледна точка на формата и начина на запълване. По-неясна е ситуацията при ямите от северната част на обекта, но все пак фактът, че са подредени по определен начин (както в отделни групи, така и в рамките на една група) подсказва известна преднамереност. Тук може да се постави въпросът дали отделните групи са едновременни, което предполага в по-голяма степен, че са направени или използвани от различни групи хора (ако не всички, то поне част от тях), или са разновременни, което дава и голяма възможност да са свързани с една група хора (макар да не е задължително). При всички случаи дори и групите ями да не са синхронни, те са направени в относително кратък хронологически обхват, тъй като вероятно местата на по-ранните са били видими, когато са изкопани по-късните.

Проследяване на хронологията на групите ями от Черна гора 1 може да се извърши единствено на базата на керамичните съдове, открити в тях. С изключение на няколко по-ранни фрагмента, които са намерени в част от съоръженията (яма 15, 34 или 37), керамиката може да се отнесе към първата фаза на ранната желязна епоха. При трапезната керамика преобладава канелираната украса. Фрагментите с отпечатана и врязана украса са минимално количество, като мотивите са отпечатани кръгчета с център, набождания, комбинирани с врязани линии или образуващи самостоятелни мотиви (псевдошнур), или врязани линии, образуващи различни мотиви (обр. 1.6; 4.3–4.4, 4.6). За съжаление детайлното хронологическо разграничаване на тази керамика е проблематично. Абсолютните дати, получени през 2009 – 2010 г. чрез радиоуглеродно датиране на материали от обекти от ранната желязна епоха повдигат редица въпроси относно релативната хронология на керамиката от това време. Така обектът при с. Горно Черковище, общ. Казанлък, който според керамиката си е поставян в I фаза на епохата, е датиран в края на IX – началото на VIII в. пр. Хр. (Божинова 2010, 143), докато обектът при с. Маленово, общ. Стралджа, чиято керамика е от края на I – II фаза, се датира във втората половина на XI–X в. пр. Хр. (Божкова, Петрова 2011, 145).

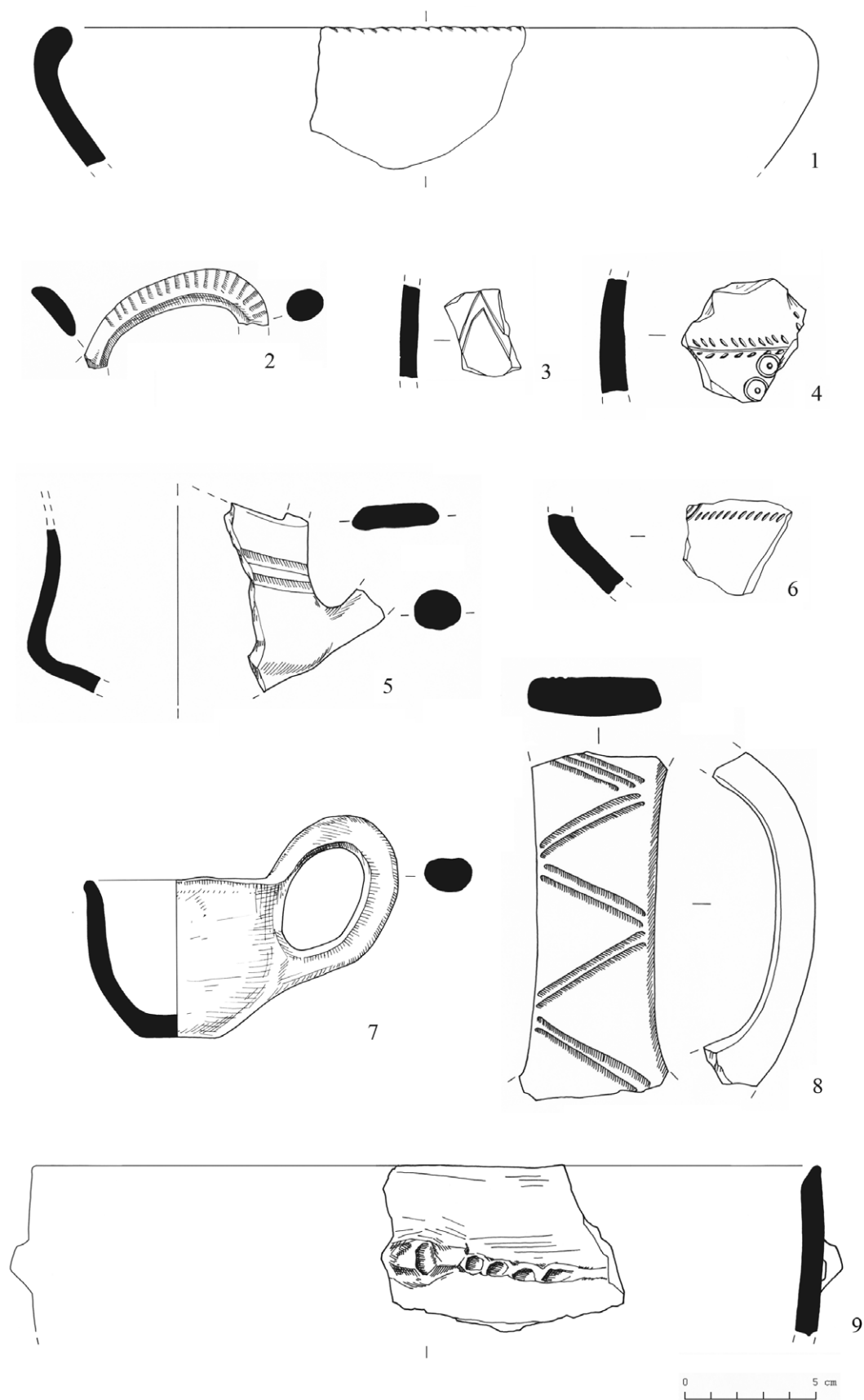
В рамките на изследвания комплекс могат да се анализират материалите от двете източни групи (C и G), където е открито най-голямо количество фрагменти от керамични съдове. В ямите от Черна гора 1 преобладават паниците/купите със завито навътре устие и коси канелюри по и надолу от него, които са особено популярни през ранната желязна епоха. В повечето случаи извивката е плавна (обр. 5.1–5), но за яма 14 (група G) е характерен по-резкият преход (обр. 6.1–4). В яма 14, както и в яма 18, която е вкопана в яма 13 (група C) и следователно е по-късна от нея, са открити фрагменти от купи/паници с равно отрязано устие, по някои от които има и плитки канелюри (обр. 6.4–5). Между керамиката от ями 14 и 18 се забелязват и други прилики. Големите биконични съдове с канелирана украса по горната част на тялото са сред най-често откриваните в ямите в Черна гора 1 (обр. 5.6–9). Само в ями 14 и 18, обаче са намерени фрагменти от съдове с релефен ръб на прехода между тялото и шията на съда, който в единия случай преминава в малка пъпка (обр. 6.6–7). Известни разлики има и в групата на грубата керамика. Характерни за комплекса са фрагментите от големи съдове, вероятно с конична форма, украсени с релефни ленти (обр. 7). Само върху тези от ями 18 и 14, обаче има и фрагменти от подобни съдове с ямички и по ръба на устието (обр. 8.1–3). Само в яма 14 се откриват фрагменти от гърнета със сфероидно тяло и ре-

1 За концепцията за *structured deposition* и отражението ѝ в българската археологическа литература виж Gaydarska 2007, 30–32.

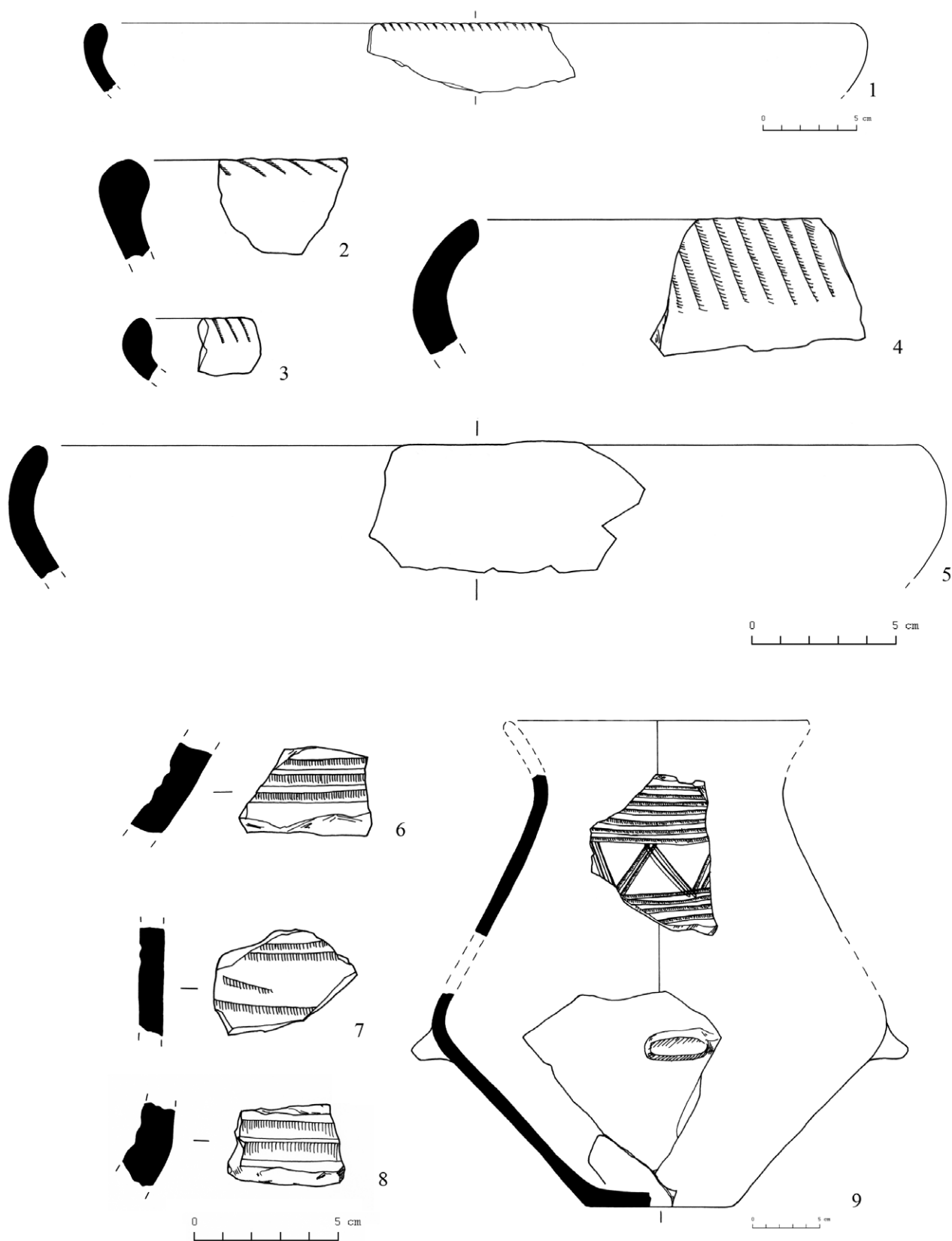

Обр. 3. Находки от ями 13 (1-3), 18 (4-5), 33 (6) и 14 (7-8) (автор А. Петрова)
 Fig. 3. Finds of pits 13 (1-3), 18 (4-5), 33 (6) and 14 (7-8) (author A. Petrova)

Ями от ранната желязна епоха от обект Черна гора 1, Чирпанско

Обр. 4. Фрагменти от съдове от ями 13 (2, 4-6, 8), 14 (7), 25 (1) и 37 (3, 9) (автор А. Петрова)
Fig. 4. Pottery fragments of pits (2, 4-6, 8), 14 (7), 25 (1) and 37 (3, 9) (author A. Petrova)

Обр. 5. Фрагменти от купи и биконични съдове от яма 13 (автор А. Петрова)
 Fig. 5. Fragments of bowls and biconical vessels from pit 13 (author A. Petrova)

дици от ямички (обр. 8.4). Други, характерни само за тази яма фрагменти, са от плещи на съдове със стеснена горна част, както и от такива с ясно изразен преход между горната и долната част на тялото (обр. 8.5–7). Може би някои от тях са били от донякъде подобни на биконичните съдове.

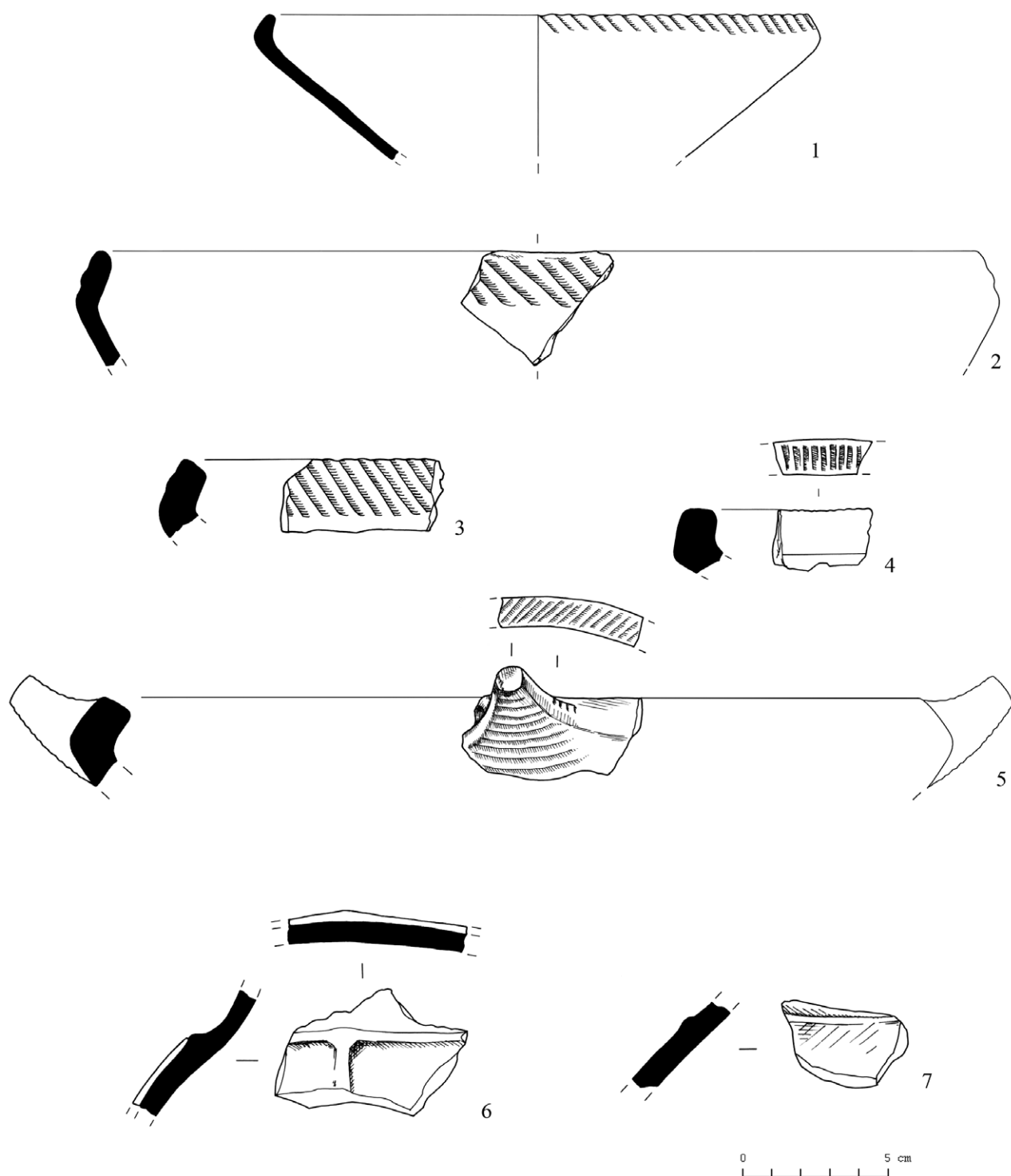
Тези разлики подсказват известна хронологична разлика при създаването на групи С и G. Материалите от яма 18, която е вкопана в основната за група С яма 13 показват значителни прилики с тези от група G, което подсказва и малко по-късна дата за последната. Явно оформянето на групите или поне на част от тях започва по различно време. Дали, обаче ямите са свързани с една група хора, чиято керамика се променя донякъде или с различни групи хора, чиято керамика е малко по-различна, е трудно да се отговори.

Що се отнася до функционалната характеристика на ямите, както и като цяло на обекта от ранната желязна епоха, тя е силно проблематична. Преди първата половина на 90-те години на XX век в българската литература на ямите от този период (а и от следващия) не се обръща особено внимание и тези, които не са свързани с могилен насип, са определяни като зърнохранилища, стопански или боклучни (Николов и др. 1979, 51; Гергова 1985, 79; Кънчева-Русева 1991; Попов и др. 2007, 196). В някои случаи авторите не прецизират какви са ямите, но те са описани като включени в рамките на селище или свързани със селище, което предполага по-скоро някоя от тези интерпретации (Георгиева, Борисов 1982; Георгиева 1983; Кънчева-Русева, Гоцев 1994, 31; Данкова и др. 1991, 308; Кънчева-Русева и др. 2009, 177). По-късно всички ями са определяни като обредни/ритуални/култови (за ямите от ранната желязна епоха: Гергова 1985, 79; Георгиева 1991; Вълчева 2002, 102–103; Тонкова 2002; Божкова, Делев 2004, 55; Божкова, Ников 2004; Агре 2005; Ников 2005; Нехризов 2006, 400; Нехризов, Цветкова 2009, 160; Тонкова, Караджинев, Тонков 2009, 164; Калчев 2009, 165). Това води автоматично и до съответната интерпретация на целия обект като селище или светилище, а терминът „ямно поле“ се използва като синоним на „светилище“. Въпреки че в повечето случаи ямите са интерпретирани по определен начин, в българската археологическа литература няма опити за дефиниране на иначе перманентно използваните понятия „боклучна“ и „ритуална/обредна/култова“ яма, нито за разграничаването им. В повечето случаи те се интерпретират според наложилата се в момента тенденция, дори без да е нужна аргументация. Вероятно затова, наред със спецификите на българския език, определенията „боклучна“ и „ритуална“ предполагат самата цел, с която е изкопана ямата. В действителност в много случаи е трудно да се определи защо е направена една яма, тъй като нейното запълване е възможно да няма връзка (никаква или видима) с нейното изкопаване.

Самото запълване на ямата може да е преднамерено или не, но и в двата случая не е задължително да е свързано с ритуал или култова дейност. Наличието на видими следи от ритуал (т.е. в ямата са депонирани предмети, които биха могли да имат символично значение) обикновено са свързани с крайните етапи от съществуването на ямата, но често няма информация дали, колко и какви други етапи е имало преди това (Clarke 1997, 74). В някои случаи е засвидетелствана ритуална дейност във вкопани съоръжения след изпълняване на първоначалната им функция, като израз на почитание на подземните божества, в чиято територия се навлиза (Clarke 1997, 80).

При интерпретацията на ямите от днешните български земи в повечето случаи не се отчита и обстоятелството, че не е задължително ритуали да са извършвани на специално обособено култово място (светилище), било то в самото селище или извън него². Тъй като в древността религията и в частност ритуалът са много по-тясно свързани с всекидневните дейности, отколкото в наши дни, всяко действие и предмет може да имат символично значение (Chapman 1990, 349;

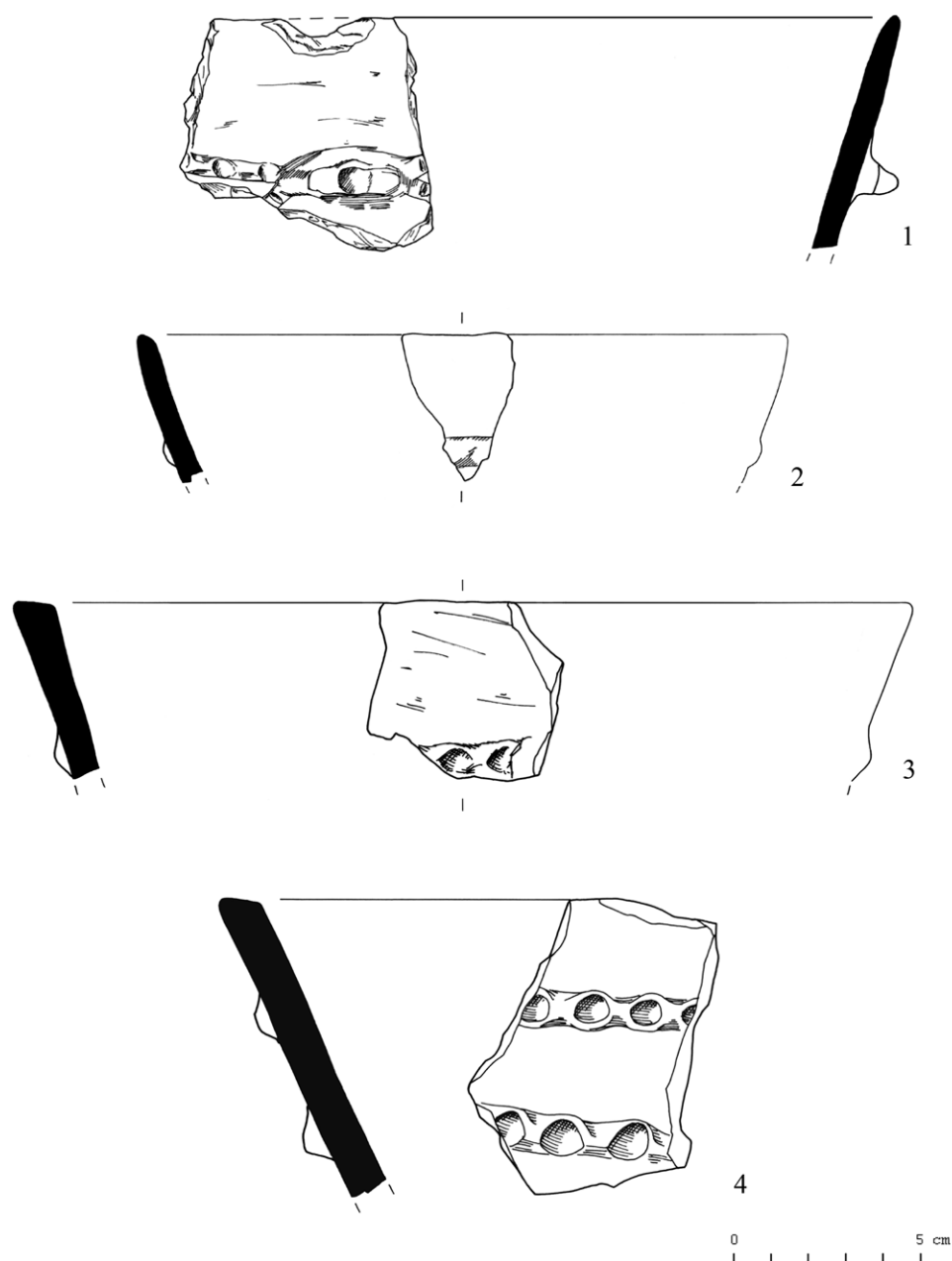
2 Красимир Ников (1994, 143) предполага по-особен характер на една от ямите от селището в двора на училището в гр. Раднево. Румяна Георгиева посочва, че част от ямите, които се откриват в селища, са свързани с различни домашни ритуали, но не ги отделя от тези, които счита, че са свързани със светилища (Georgieva 2001, 83).

Обр. 6. Фрагменти от купи и биконични съдове от ями 14 (1–4, 6) и 18 (5, 7) (автор А. Петрова)
 Fig. 6. Fragments of bowls and biconical vessels from pits 14 (1–4, 6) and 18 (5, 7) (author A. Petrova)

Clarke 1997, 80; Brück 1999, 60–62). В тази връзка не винаги откриването на специфични предмети, които биха могли да имат повече или по-малко доказано или доказуемо символично значение в едно или повече съоръжения означава, че целият комплекс е само и единствено култов.

За съжаление няма данни за това с каква цел са изкопани ямите от Черна гора. Очевидно начинът, по който са организирани съоръженията в северната част на обекта не е случаен, както и фактът, че са вкопавани едно в друго. Възможно е да са били организирани около други съ-

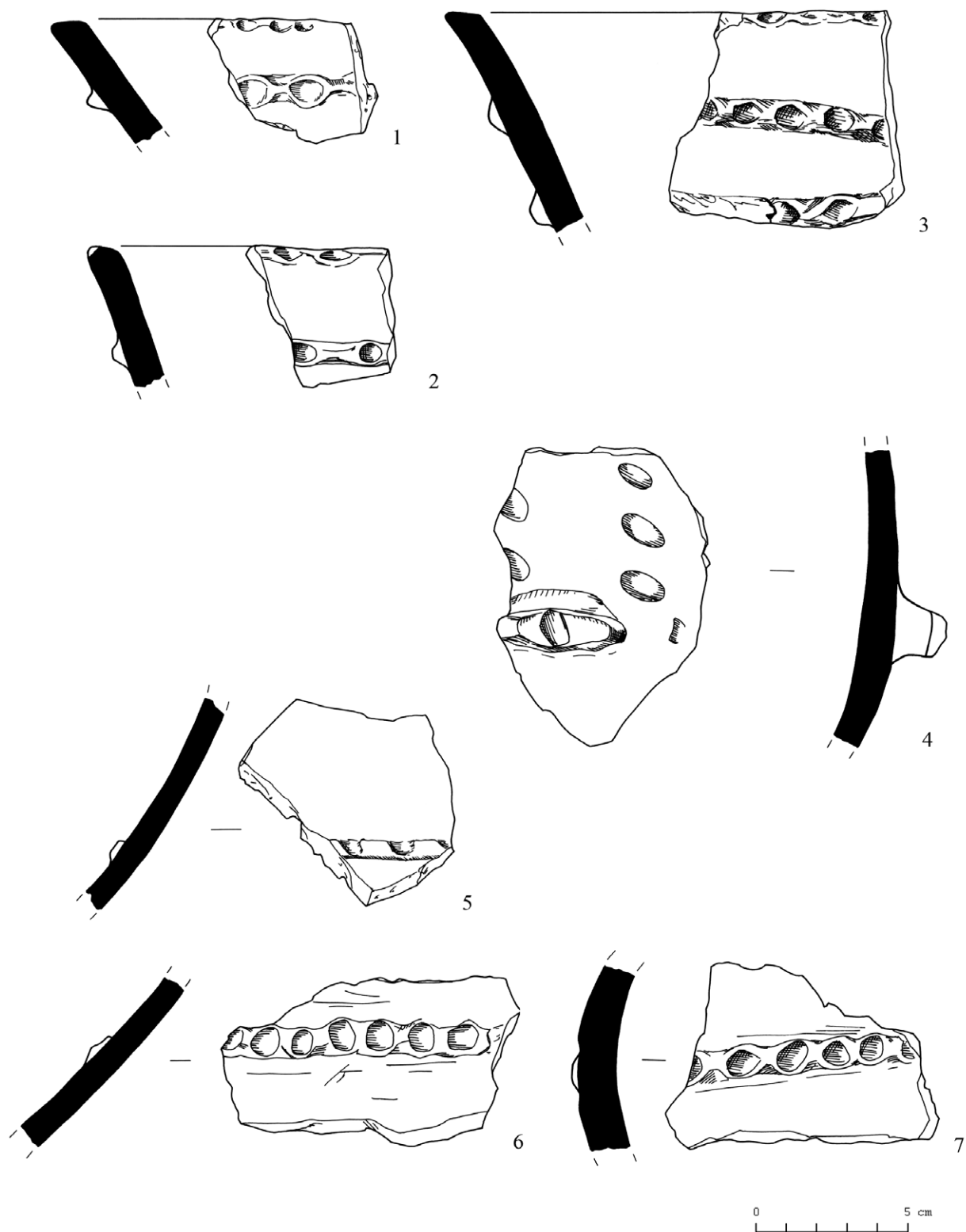

Обр. 7. Фрагменти от груби конични съдове от ями 13 (1–2), 34 или 35 (3) и 14 (4) (автор А. Петрова)

Fig. 7. Fragments of coarse conical vessels from pits 13 (1–2), 34 or 35 (3) and 14 (4) (author A. Petrova)

ръжения, от които няма запазени следи. Начинът им на запълване не подсказва преднамереност, свързана с някаква конкретна символика и е по-вероятно те да са свързани с някаква ежедневна дейност. Подобна се забелязва само при яма 6, която, както беше споменато, е обособена от останалите като разположение и форма. Тук има не само целенасочено запълване на съоръжението, но и доста ясно символично депониране на предмети (части от хромел, от прешлен за вретено и от глинени мазилки). Неясно остава дали разположението ѝ в рамките на площта, заградена от рова от бронзовата епоха има значение, тъй като е неизвестно дали той е бил видим през ранната желязна епоха.

Изборът на място, където има следи от по-древна човешка дейност, едва ли е случаен. Той вероятно отразява стремежа на хората за приобщаване към миналото на самото място, а и към неговите предишни обитатели, смятани за предци. По този начин се легитимира тяхното при-

Обр. 8. Фрагменти от груби съдове от ями 14 (1–2, 4–7) и 18 (3) (автор А. Петрова)
 Fig. 8. Fragments of coarse vessels from pits 14 (1–2, 4–7) and 18 (3) (author A. Petrova)

състствие, използване и владееие на съответната територия. Създаването на подобна връзка най-вероятно е характерна черта за обществото през ранната желязна епоха, както показват данните от редица обекти от Тракия (Велков и др. 1980; Китов, Павлов 1985, 90; Николов, Масларов 1987; Кънчев, Кънчева 1989; Вигow 1993, 338; Кънчева-Русева, Гоцев 1994; Саватинов 1995, 147–149; Бонев, Александров 1996; Echt 2002, 187–188; Божкова, Ников 2004, 56; Бориславов 2006; Кисъов, Божинова 2006, 125–126; Нехризов 2006, 399–400; Нехризов, 2006а; Попов, Илиев 2006, 158; Александров и др. 2008, 285–286; Попов, Грозданова 2008, 164; Стойчев и др. 2008, 162; Велков 2009, 178; Кънчева-Русева и др. 2009, 176; Тонкова и др. 2009; Божинова 2009; Нехризов, Цветкова 2010, 146).

Цитирана литература

- Агре, Д. 2005. Спасителни сондажни проучвания на обект № 6 по жп линията Пловдив – Свиленград, в м. Герена, западно от гара Скобелево, община Димитровград. *Археологически открития и разкопки през 2004 г.* София, 108–110.
- Александров, С., Петков, Д., Христова, Т., Иванов, Г. 2008. Разкопки на северния портик на епископска базилика, гр. Сандански. *Археологически открития и разкопки през 2007 г.* София, 283–287.
- Божинава, Е. 2010. Сондажно проучване на селищен обект от ранножелязната епоха и късния халколит в м. Карабеглик, с. Горно Черковище, Казанлъшко. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.* София, 141–143.
- Божкова, А., Делев, П. 2004. Сондажно археологическо проучване на обект с обредни ями от ранната желязна епоха при с. Микрево, община Струмяни. *Археологически открития и разкопки през 2003 г.* София, 54–55.
- Божкова, А., Ников, К. 2004. Археологическо проучване на обект „Тракийско ямно светилище” в землището на с. Малко Тръново, община Чирпан (обект № 10, по трасето на АМ Тракия, ЛОТ 1). *Археологически открития и разкопки през 2003 г.* София, 55–57.
- Божкова, А., Петрова, А. 2011. Археологическо проучване на обект 25, ЛОТ 4, АМ Тракия, край с. Маленово, общ. Стралджа. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.* София, 144–145.
- Бонев, А., Александров, Г. 1996. *Багачина. Селище от късната каменно-медна епоха и тракийски култов център.* Монтана.
- Бориславов, Б. 2006. Археологически разкопки на тракийски култов комплекс Семерчето, с. Доситеево, общ. Харманли. *Археологически открития и разкопки през 2005 г.* София, 79–81.
- Велков, В., Фол, А., Гетов, Л., Милчева, А., Домарадски, М., Гергова-Домарадска, Д., Лазов, Г., Танчева-Василева, Н., Чолаков, С., Съсьлов, Д. 1980. Разкопки в Кабиле. *Археологически открития и разкопки през 1979 г.* София, 69–72.
- Велков, К. 2009. Сондажни археологически проучвания на обект № 12, ЛОТ 2, км 231+959 до км 232+650, АМ Тракия, землище на с. Събрано, община Нова Загора. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.* София, 177–179.
- Вълчева, Д. 2002. Ямно светилище. В Божкова, А., Делев, П. (ред.) *Копривлен I*. София, 102–118.
- Георгиева, Р. 1983. Селището от ранножелязната епоха върху селищната могила до с. Дядово (предварителни наблюдения). *Expeditio Thracica* 5, 105–125.
- Георгиева, Р. 1991. Обредни ями в Тракия (края на II – I хил.пр.н.е.). *Археология* 1, 1–11.

- Георгиева, Р., Борисов, Б. 1982. Селище от ранната желязна епоха край Богданово. *Expositio Thracica* 2, 102–114.
- Гергова, Д. 1985. Разкопки на Камен рид край с. М. Поровец, Разградски окръг. *Археологически открития и разкопки през 1984 г.* София, 78–80.
- Данкова, Г., Велков, К., Ников, К. 1991. Спасителни археологически проучвания на обект “Староселец” през 1990. В *Марица-Изток. Археологически проучвания I*. София, 307–358.
- Калчев, П. 2009. Спасителни разкопки на ями от ранната желязна епоха в м. Съборена кюприя, в гр. Стара Загора. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.* София, 165.
- Кисъов, К., Божинова, Е. 2006. Проучвания на обект на връх Драгойна, с. Буково, община Първомай. *Археологически открития и разкопки през 2005 г.* София, 122–126.
- Китов, Г., Павлов, П., 1985. Тракийски могили край Дойренци и Смочан в Ловешки окръг. *Археологически открития и разкопки през 1984 г.* София, 90–91.
- Кънчев, М., Кънчева, Т. 1989. Разкопки на праисторическо селище от ранната бронзова и ранната желязна епоха – Овчарица-2, 1988 година. *Археологически открития и разкопки през 1988 г.* София, 25.
- Кънчева-Русева, Т. 1991. Праисторическо селище от късната бронзова и ранната желязна епоха „Овчарица-2”. В *Марица-Изток. Археологически проучвания I*. София, 71–82.
- Кънчева-Русева, Т., Гоцев, А. 1994. Спасителни разкопки на праисторическо селище от бронзовата епоха в Нова Загора. *Археологически открития и разкопки през 1992–1993 г.* София, 30–31.
- Кънчева-Русева, Т., Тодорова, Н., Господинов, К. 2009. Сондажни археологически проучвания на обект 18, АМ Тракия, лот 2, км 236+850 – 237+850, м. Юрта, с. Загорци, община Нова Загора. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.* София, 174–177.
- Лещаков, К., Калчев, П., Саватинов, С., Тодорова, Н., Костова, К., Петрова, В. 2002. Спасителни разкопки на светилището Черна гора I. Предварителни резултати от разкопките 1997–1999 г. *Известия на Старозагорския исторически музей I*, 19–44.
- Нехризов, Г. 2006. Ямно светилище от желязната епоха и селище от ранната бронзова епоха при Свиленград. В Николов, В., Нехризов, Г., Цветкова, Ю. (ред.) *Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив – Свиленград през 2004 г.* Велико Търново: Фабер, 397–501.
- Нехризов, Г. 2006а. Спасителни разкопки на тракийското светилище Ада тепе. *Археологически открития и разкопки през 2005 г.* София, 140–142.
- Нехризов, Г., Цветкова, Ю. 2008. Ритуални ями от желязната епоха при Свиленград. В Николов, В., Нехризов, Г., Цветкова, Ю. (ред.) *Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив – Свиленград през 2005 г.* Велико Търново: Фабер, 331–493.
- Нехризов, Г., Цветкова, Ю. 2009. Ямен комплекс от ранната желязна епоха при с. Долно Черковище, общ. Стамболово. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.* София, 157–160.
- Нехризов, Г., Цветкова, Ю. 2010. Сондажни проучвания на обект при гр. Казанлък. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.* София, 144–146.
- Ников, К. 1994. Керамиката от разрушено селище от ранножелязната епоха в Раднево. В *Марица-Изток. Археологически проучвания 2*. София, 143–150.
- Ников, К. 1995. Украса на керамиката от ранножелязната епоха от местността „Градището” край село Главан. В *Марица-Изток. Археологически проучвания 3*. Раднево, 115–123.
- Ников, К. 2005. Спасителни археологически проучвания на некропол от късната бронзова епоха и поле с обредни ями от ранната желязна епоха в м. Селището край с. Полски градец, община Раднево, през 2004 г. *Археологически открития и разкопки през 2004 г.* София, 92–94.

Ями от ранната желязна епоха от обект Черна гора 1, Чирпанско

- Николов, В., Масларов, К. 1987. *Древни селища край Елешница*. София.
- Николов, Д., Кънчев, М., Борисов, Б. 1979. Разкопки на надгробни могили в енергийния комплекс Марица-Изток. *Археологически открития и разкопки през 1978 г.* София, 50–51.
- Попов, Х. 2006. Спасителни разкопки на ямно поле от желязната епоха при с. Капитан Андреево (обект № 27, км 312+300 – 312+700 по трасето на жп линията Пловдив – Капитан Андреево). *Археологически открития и разкопки през 2005 г.* София, 151–153.
- Попов, Х., Василева, Д., Дянкова, Г. 2007. Спасителни разкопки на ямно поле от желязната епоха и ранносредновековно селище при с. Капитан Андреево (обект 27, км 312+550 – 312+850 по трасето на железопътната линия Пловдив – Капитан Андреево). *Археологически открития и разкопки през 2006 г.* София, 194–198.
- Попов, Х., Грозданова, Г. 2008. Спасителни разкопки на ямно поле от желязната епоха и радно-средновековно селище при с. Капитан Андреево (обект № 27 км 312+750 – 313+070 по трасето на железопътната линия Пловдив – Капитан Андреево). *Археологически открития и разкопки през 2007 г.* София, 163–167.
- Попов, Х., Илиев, С. 2006. Сондажни археологически разкопки в землището на с. Вълче поле, община Любимец. *Археологически открития и разкопки през 2005 г.* София, 156–159.
- Саватинов, С. 1995. Сондажни археологически проучвания в местността Старото селище край град Раднево. В *Марица-Изток. Археологически проучвания 3*. Раднево, 147–169.
- Стойчев, С., Йоргов, Ю., Бабаджанов, И., Тихов, Т. 2008. Ямно поле от ранножелязната епоха край с. Маломир, община Върбица. *Археологически открития и разкопки през 2007 г.* София, 162–163.
- Стоянов, Т., 1997. *Сборяново I. Могилен некропол от ранножелязната епоха*. София: ИК „Свят: Наука“.
- Тонкова, М. 2002. Археологическо проучване на тракийски център в м. Халка Бунар, с. Горно Белево, общ. Братя Даскалови, Старозагорска област, през 2001 г. *Археологически открития и разкопки през 2001 г.* София, 53–54.
- Тонкова, М., Караджинев, И., Тонков, Н. 2009. Геофизични проучвания и сондажни археологически разкопки на обект от къснонеолитната, ранножелязната и късножелязната епоха при с. Сърнево, община Раднево (АМ „Тракия“, лот 2, обект № 5, км 226+600 – 226+850). *Археологически открития и разкопки през 2008 г.* София, 162–165.
- Burow, J. 1993. Durankulak. Vorbericht über die Ausgrabungen 1991 und 1992. *Archäologischer Anzeiger* Heft 3, 333–345.
- Chapman, J. 1990. “Rubbish-dumps” or “Places of Deposition”? Neolithic and Copper Age Settlements in Central and Eastern Europe. In Ritchie, A. (ed.) *Neolithic Orkney in its European context*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 347–362.
- Clarke, S. 1997. Abandonment, rubbish disposal and “special” deposits at Newstead. In Meadows, K., Lemke, C. and Heron, J. (eds) *Theoretical Roman Archaeology Conference 96*. Proceedings of the Sixth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, Sheffield, 1996. Oxford: Oxbow Books, 73–81.
- Echt, R. 2002. Die eisenzeitliche Kultanlage von Drama-Kajrjaka – ein thrakisches Heiligtum im Wandel der Zeit. In Fol, A. (ed.) *Thrace and the Aegean*. Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology. Sofia-Yambol, 25–29 September 2000. Sofia, 187–207.
- Gaydarska, B. 2007. *Landscape, material culture and society in South East Bulgaria* (British Archaeological Reports. International Series 1618).
- Georgieva, R. 2001. Thracian culture of the Early Iron Age. In *Maritsa-Iztok. Archaeological research 5*. Radnevo, 83–94.

Lestakov, K. 2002. Some Suggestions Regarding the Formation of the “Thracian Religion” (In the Light of New Archaeological Evidence from South Bulgaria) (Reports of Prehistoric Research Projects 5), 19–51.

Tončeva, G. 1980. *Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de Nord-Est* (Studia Thracica 5). Sofia: Academia Litterarum Bulgarica.

Early Iron Age pits from Cherna Gora site no. 1, Chirpan region

Aneta Petrova

(summary)

The Early Iron Age pits at Cherna Gora site no. 1, where an Early Bronze Age ditch and Late Iron Age pits have also been explored, are scrutinized in this article. The pits under discussion are grouped in two sectors – one pit (6) to the southern part of the site within the outer ditch, and at least 27 pits at the northern part of the site, at the outer side of the outer ditch (Plan 1). Pit no. 6 is single, while the pits to the northern part of the site are in groups of dug-in overlapping structures. They are situated in two parallel rows at roughly equal distance from one another (except for group F) (Plan 2). As a whole, the number of pits in one group, as well as their mutual disposition varies, although some regularity is visible in row 2 (pairs of pits, located north-east towards each other.)

Pit no. 6 has a regular shape and a clearly recognizable method of filling-in. Archaeological materials (fragments of vessels) were discovered in the lowest layer, over which a spindle vertebra, a fragment of a millstone and plasters were found (fig. 1). The pits at the northern part of the site are shallow and vary in shape (fig. 2). Their filler is uniform, and the layers of pale sterile earth imply that they’ve been left open for a certain period of time. The archaeological materials are concentrated exclusively in the upper part of the pits, without any visible order. The pottery fragments are predominant, while findings of other types of archaeological material (animal bones, knucklebones, flint flakes, items connected with textile production, a clay disk and a pellet) are an exception, more often than not (fig. 3). The better part of them was discovered in groups C and G (except for the flint flake from pit no. 17). The fragments of pottery vessels represent both basic groups for the period in discussion: fine ceramic utensils, as well as crude cooking pottery.

The interpretation of the complex is problematic, and its connection with a possible settlement to the North of the site still remains unclear. Intentional depositing is only detectable in pit no. 6, which is particular in terms both of topography, and its shape and morphology. As for the pits at the northern part of the site, here some intentionality could be detected only in their mutual disposition.

The pits have probably been made within a relatively short chronological span, while the elder structures have still been visible. Any chronological tracing could only be based on the ceramic material, which could be situated in the first stage of the Early Iron Age (fig. 4). The analysis of the materials from the two eastern groups (C and G) shows some differences in the ceramics from the two basic structures within the groups – pits no. 13 and 14 (fig. 5–8). Similarities in the materials from pit no. 14 and pit no. 18, the latter being dug-in in pit no. 13, on the other side, suggest for some chronological difference in the making of groups C and G, and maybe some others as well. The question of whether the pits have been related to one group of people, whose ceramics changes in time, or if it is related to different groups of people using slightly different ceramics, is still problematic.

Ями от ранната желязна епоха от обект Черна гора 1, Чирпанско

The purpose of the pits and the Early Iron Age site as a whole is still quite problematic. Obviously, both the way the structures at the northern part of the site are organized, and the fact that they overlap, are not accidental. It is quite possible that they have been organized around some other structures, traces of which have not been preserved. The way they have been filled in shows no intent, to be connected with a certain symbolism; therefore most probably they have been related to some mundane activities. Only in pit no. 6 intentional filling-in, as well as clearly evident symbolical depositing of items is observable.

The connection of the pits with the Bronze Age ditch remains unclear, but the choice of the place with traces of earlier human activity is hardly accidental. A trend of affiliation with the past of the place, as well as with its former dwellers (ancestors), is apparent, and that is an important characteristic for the society of the Early Iron Age in Thrace.